

פרופ' יונתן גרוסמן

"ויאמר רב יצחק, כי טעם אחד עולה, בעבור
שלא תגיע ידו, אולי עלה על רוחו מחשבה"

(ראב"ע לויקרא ה', ז)

ראב"ע נאמן לשיטתו, שקורבן עולה בכל מקום מכפר על 'העולה על הרוח', כלומר על הרהורי הלב, ועל כן יש למצוא את הרהורי החטא שהיו לאדם שמחייבים אותו להביא עולה. לפי ראב"ע, באותו הרגע שעל החוטא להביא קורבן חטאת והוא לא יכול להרשות לעצמו – מונכתת מולו העובדה שיש לו פחות ממה שיש לחבריו. מאחר שהעני נפגש עם מציאות חייו העגומה, ייתכן שעלו הרהורים בלבו על דרכי ההשגחה ועל הצדק האלוהי. כדי לכפר על הרהורים אלו מצווה עליו התורה להביא קורבן עולה (בנוסף לחטאת שתכפר על עצם החטא).

הצעה זו קשה בשל שתי סיבות: ראשית, הרי האדם העני עוד יותר ("דלי דלות") אינו מביא עולה, וסביר שאם יש חשש מהרהוריו של העני – ודאי יש חשש כפול ומכופל מהרהוריו של העני הגמור שאף ציפורים אינו יכול להרשות לעצמו. אומנם ניתן היה לומר שדווקא 'מעמד הביניים' משווה את עצמו לאלו שיש להם ועל כן דווקא אצלם באים הרהורים שכאלו, אך הדבר נראה כבר רחוק מן הדעת. שנית, עצם הביאור הזה לקורבן קשה. הדבר מזכיר את הביאור של ר' שמעון בר יוחאי לקורבנות היולדת. לשיטתו, קורבנות אלו הם תולדה של השבועה שאולי היולדת נשבעה בעת הלידה: "שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחאי: מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן? אמר להן בשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תזקק לבעלה לפיכך אמרה תורה תביא קרבן" (בבלי, נידה דף ל"א ע"ב).

זוהי קריאה מוזרה למדי: חיוב הקורבן הוא שמא היולדת חטאה? ואם היולדת לא אמרה מאומה – קורבן החטאת מיותר? (כבר בגמרא שם רב יוסף מתקיף עמדה זו בשאלות נוספות.) אם אכן תוספת הציפור לעולה קשורה בהרהורים שאולי עלו לאדם, היינו מצפים שהדבר יאמר בכתוב בפירוש ושיישאר מותנה, שהרי ברור שהרהורים אלו לא עולים אצל כולם. למעשה, כפי שכבר הערתי בדיון על קורבן עולה, עצם העמדה שעולה באה על הרהורי הלב אינה מתיישבת בפשטות עם הכתובים.

ככל הנראה גם ראב"ע לא הרגיש בנוח עם הביאור זה כי הוא מיד מעלה אפשרות אחרת שהוא מבכר על פני הראשונה: "והקרוב אלי, שהאחד כנגד האמורים, והשני חטאת כמשפט" (המשך דברי ראב"ע שם). ראב"ע מניח

34 חטאת עוף של עני

האפשרות העדיפה למי שחטא באחד משלושת המקרים המנויים בפרשייה היא להביא כבשה או שעירה ככל חטאת: "והביא את אֶשְׁמוּ לֵה' עַל חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא נִקְבָּה מִן הַצֹּאן כְּשֶׁבֶה או שְׁעִירַת עִזִּים לְחַטָּאת וְכִפֹּר עָלָיו הִכְהֵן מִחַטָּאתוֹ" (ה', ו). אך אם החוטא אינו יכול להרשות לעצמו להביא שעירה או כבשה, מתירה לו התורה להביא שתי ציפורים: "וְאִם לֹא תִגִּיעַ יְדוֹ דֵּי שֶׁה וְהִבִּיא אֶת אֲשֶׁמוֹ אֲשֶׁר חָטָא שְׁתֵּי תָרִים או שְׁנֵי בְנֵי יוֹנָה לֵה' אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה" (ה', ז).

על עצם ההקלה שהקל כאן הכתוב עם החוטא כבר דנו, אולם הפתעה נוספת משולבת באופציה זו: לצד ציפור לחטאת, על החוטא להביא גם ציפור לעולה. באופציה היקרה של העשיר יש רק קורבן חטאת – כבשה או שעירה; וגם באופציה השלישית – של דלי-דלות, יש רק קורבן חטאת שבא מהסולת. משום מה, באופציה האמצעית – של העני שאיננו עני גמור – יש צורך להביא שתי ציפורים כדי שתוקרב גם עולה לצד החטאת! מהיכן צמח החיוב להביא גם עולה?

דבר זה כה מפתיע, עד שהיו בין הפרשנים המודרניים שהציעו שאם זהו הדין בקורבנו של העני, ככל הנראה התורה מתכוונת שגם העשיר צריך להביא עולה לצד החטאת שלו ויש לראות בזה דין כללי בכל החטאות כולן.¹

קריאה זו אמנם פותרת את הקושי מדוע דווקא הדל צריך להוסיף עולה, אולם היא בלתי אפשרית בפסוקים. העולה כאמור לא נזכרת בעשיר שמביא כבשה, ולא באופציית הדלי-דלות שמביא סולת אלא דווקא אצל הדל שמביא ציפור. קשה להניח שהתורה מתכוונת שכל מביאי החטאת צריכים להביא גם עולה והיא אינה כותבת זאת. מדוע אם כן דווקא הדל, מביא הציפור, צריך להביא גם עולה?

ראב"ע הציע לביאור התופעה שני הסברים. תחילה הוא מעלה את האפשרות שהעולה באה לכפר על הרהוריו של העני שנוספו כעת לעצם חטאו שבעקבותיו התחייב בעולה ויורד:

יש לצרף ציפור נוספת ולהתייחס אליה כאל עולה, כלומר להקטיר את כולה על גבי המזבח. בכך מצטרף הבשר אל הדם של הציפור הראשונה, ושתי ציפורים אלו יחדו יכולות להמיר את הכבשה שהעני אינו יכול להרשות לעצמו.

אולם מבין השורות למדנו דבר מה חשוב על אופי עבודת הבשר בחטאת. כבר שיערנו בדיונים קודמים שבעוד תפקיד הדם לחטא את המשכן, הבשר מבטא כבר את הפיוס החדש שחל בין החוטא לקונו. המימוש הבולט לכך היה אפיון הקטרת בשר חטאת היחיד כ"ריח ניחוח" וכבר הזכרנו זאת. העובדה שקורבן עולה יכול להחליף את בשר החטאת החסר בחטאת עוף, מלמדת שאכן אופי הקטרת הבשר בחטאות דומה לאופי הקטרת הבשר בעולות; זו הקטרה שיש בה 'ריח ניחוח', והבשר מוגש כמתנה לה' ולא כחומר חיטוי או כאמצעי טהרה וכפרה.³

הקטרת עוף החטאת

לסיום הדיון באופציית חטאת העני יש לעמוד על שני פרטים הנוגעים בתהליך הקרבת העופות. מאחר שמדובר בשתי ציפורים – אחת לעולה ואחת לחטאת עולה שאלת סדר הקרבתם. מהפסוקים עולה שיש להקריב את החטאת תחילה ורק אחריה את העולה: "וְהִבִּיא אֹתָם אֶל הַפֶּה וְהִקְרִיב אֶת אֲשֶׁר לַחֲטָאת רֵאשׁוֹנָה... וְאֵת הַשְּׂנִי יַעֲשֶׂה עֹלָה כַּמִּשְׁפָּט וְכַפֵּר עֲלָיו הַפֶּה מִחֲטָאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא וְנִסְלַח לוֹ" (ה', ה-י). דין זה תקף בכל קורבנות העופות שבאים כצמד – אחד כחטאת ואחד כעולה – תמיד החטאת מקדימה את העולה.

ביאור העניין הוא כפי שכבר עולה בגמרא – יש לסור מן הרע לפני שמרבים בטוב: "ריצה פרקליט, נכנס דורון אחריו" (זבחים, דף ז' ע"ב). החטאת מחטא את המזבח ומכפר על החטא, והעולה היא הדורון שמבטא את הפיוס והעמידה החדשה של החוטא מול קונו. לאור האמור, שעוף החטאת מקביל לעבודת הדם המחטא ועוף העולה מקביל לחלבים, הדבר מקבל משמעות רחבה. הרי תמיד עבודת הדם קודמת לעבודת הבשר, כי תחילה מגישים למזבח את החיים עצמם ורק אחר כך מגישים את הבשר, את הגוף. בחטאת הדבר חשוב עוד יותר, שהרי הדם הוא המחטא, ותמיד עבודת הבשר המעידה על הפיוס המחודש מאוחרת לחיטוי שנעשה על ידי הדם.

בתשובה זו שיש חסרון קבוע בחטאת העוף שבשרה אינה מוקטרת על גבי המזבח.² מאחר שיש צורך גם ב'עבודת בשר', יש להוסיף עולת עוף שתוקטרת על גבי המזבח ותשלים את החיסרון שיש בחטאת העוף. הסבר זה יוכל לבאר מדוע בכל המקרים שבהם אדם מתחייב להביא חטאת עוף, הוא באמת מביא לצדה גם עולת עוף; כך הזב (ויקרא ט"ו, טו); הזבה (ויקרא ט"ו, ל); יולדת ענייה (ויקרא י"ב, ח); מצורע עני (ויקרא י"ד, כב) ונזיר שנטמא (במדבר ו', י"א).

אומנם לא נאמר בפירוש שבשר החטאת אינו מוקטרת, אך מעבר לעובדה שאי הזכרת הקטרתו כבר מלמדת שהוא לא מוקטרת, דומני שאפשר להוכיח דבר זה מדין ייחודי המבדיל בין חטאת העוף לעולת העוף. בחטאת העוף מדגישה התורה שבזמן המליקה (המקבילה לשחיטה) אין להפריד את הראש מהגוף: "וּמָלַק אֶת רֵאשׁוֹ מִמּוֹל עֶרְפוֹ וְלֹא יִבְדִּיל" (ה', ח). יש צורך בהדגשה זו, שהרי בעולת העוף דווקא היה צורך להפריד את הראש מהגוף: "וְהִקְרִיבוּ הַפֶּה אֶל הַמִּזְבֵּחַ וּמָלַק אֶת רֵאשׁוֹ וְהִקְטִיר הַמִּזְבֵּחַ וְנִמְצָה דָמוֹ עַל קִיר הַמִּזְבֵּחַ... וְשָׂעֵה אֹתוֹ בְּכַנְפָיו לֹא יִבְדִּיל וְהִקְטִיר אֹתוֹ הַפֶּה הַמִּזְבֵּחַ" (א', טו-יז). מדוע בעולת העוף הראש מוקטרת בנפרד מהגוף ואילו בחטאת העוף אין להפרידם זה מעל זה בזמן המליקה?

דומני שההסבר הפשוט ביותר לתופעה הוא שבשר עולת העוף מוקטרת על גבי המזבח ובתור שכזה יש לנתח את האברים – בדיוק כפי שעושים בכל בשר עולה שמוקטרת כולו על גבי המזבח (א', ו; א', יב). אולם בשר חטאת העוף שאינו מוקטרת על גבי המזבח – אינו מנותח לנתחיו אלא עוזב את המזבח כמקשה אחת. כלומר, הבדלת הראש מהגוף קשורה במישרין להקרבתם והעדר אזכור ההבדלה בחטאת העוף – מלמד שבשרה אינו מוקטרת כלל.

להסבר זה יש משמעות דרמטית בהבנת תהליך כל חטאת, ולא רק חטאת העוף. מסתבר, שבכל חטאת יש שני מוקדים ויש צורך בשניהם: עבודת הדם המחטאת ועבודת הבשר (הקטרת החלבים). חטאת העוף יכולה להחליף כראוי את עבודת הדם מפני שדם הציפור אכן מוזה על גבי המזבח, אולם בשר חטאת העוף אינו מוגש למזבח. הרי בכל בהמת חטאת רק החלבים מוקטרים ואילו הבשר הולך לכהנים (ו', יט), וממילא בחטאת העוף שבה אין חלבים – הבשר כולו הולך לכהנים ומאומה לא מוקטרת על גבי המזבח. כיצד יכולה אפוא ציפור החטאת של העני להחליף את הבהמה? לשם כך

3 לכן נראה לי שמילגרום אינו צודק כשחשב כי תוספת עוף העולה היא כדי שהקורבן הסופי יהיה מכוון – שיהיה בשר שמוקטרת על גבי המזבח (ויקרא, חלק א, עמ' 304). אין מדובר רק ב'כבוד המזבח', אלא בפונקציות שהקורבן ממלא ובעצם מהותו של הקורבן.

2 "חטאת העוף כיצד היתה נעשית: היה מולק את ראשה ממול ערפה ואינו מבדיל, ומזה מדמה על קיר המזבח. שגרי הדם, היה מתמצה על היסוד. אין למזבח אלא דמה, וכלה לכהנים" (משנה זבחים, פ"ו, מ"ד).

